

ATATÜRK İNKILÂPLARINDA LÂİKLİK *

Prof. Dr. NECAT TÜZÜN

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Atatürk'ün inkılâplarından birisi olan lâik hukuk devleti, konumuzun temelini teşkil etmektedir.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyetini insan haklarına dayalı millî, demokratik ve lâik sosyal hukuk devleti esasları üzerine inşa etmiştir. Lâik devlet idaresi inkılabının daha iyi anlaşılabilmesi için, bazı kelimelerin üzerinde kısaca durulmuştur. İnkılâp kelimesi toplumun esas yapısını değiştiren bir tekâmülü ifade eder. Toplumun esas yapısına deyinmeden yapılan tekâmüle ise evrim denir. İnkılâp kelimesine Fransızca "Rèvolution", evrim kelimesine de "Evolution" denir.

Lâik kelimesinin aslı Yunanca "Laikos" kelimesinden gelmektedir. Latinceye "Laicus", Fransızcaya "Laic, Laique" olarak intikal etmiş, Türkçemize de okunuş tarzına sadık kalınarak geçmiştir. Lâik kelimesine bağlı iki kelime daha vardır: Lâisizm ve Lâiklik.

Lâisizm: Lâik fikir akımlarının savunmasını üstlenmeyi ifade eder.

Lâiklik: Sosyal hayatta din kurallarına tabi olmayan hukuk anlayışını ifade eder.

Lâiklik, batı memleketlerinde olduğu gibi bizde de Cumhuriyetle birlikte pozitif hukuk alanına girmiş, devlet idaresini ve toplumsal kurumları dinî kuralların tesirinden tamamen uzaklaştırmıştır. Bu bakımdan lâiklik kelimesi bir hukuk terimi olarak kabul edilmelidir. Vedel, Walin ve Duguît'in lâikliği, dinî yetki ve alanı dışında sayan devlet tanımı, Prof. A. F. Başgil, Prof. S. S. Onar, Prof. Yavuz Abadan, Prof. Dr. Bülent Nuri Esen, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. Bülent Daver ve daha birçokları tarafından da aynı anlamda ifade edilmiş, din işlerinin doğrudan doğruya kişileri ilgilendiren bir konu olduğu, dinî inanç ayrımının yapılmaması, devletin dinî esaslardan ayrı kuruluş icra edilebileceği, kanunlar yapılırken dinî kuralların dışında kalınması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Din, insanı Tanrıya yaklaştıran inanç ve ibadettir. (Fr. Religion). Robert lugaatinde din; "İnsan ruhunu Tanrıya yaklaştırma amacını güden

* 21-23 Eylül 1987 tarihleri arasında Ankara'da yapılan Uluslararası Atatürk Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

ibadet” olarak, Larousse’de; “İnsanların Allaha ibadeti, Allaha karşı mükellefiyetlerini ifade eder” diye tanımlanmıştır. Ansiklopedik Hukuk Sözlüğünde ise din; “Kutsal varlıklara bağlılık ve inanç” olarak tanımlanmıştır.

Din, insanı doğanın maddî yaşantısının üstüne çıkartan bir duygudur. Din, insanın Tanrıya bağlılığını ifade eder. Tanrı, maddî dünya üstünde tek olan, ebedî, değişmez, herşeye muktedir bir güce sahiptir. Din kelimesini lugat anlayışında birleşilen nokta, maddî dünya üstünde düşünülmesidir. Kural ve fonksiyon bakımından aradaki fark cemiyetin değişen ihtiyaçlarıyla artar. Toplum hayatı dinamiktir, değişikliklere uğrar. Din ise, mahiyeti itibariyle statiktir, sabittir. Cemiyetin ihtiyaçlarına uygun olarak din kurallarını değiştiremeyiz, aksi halde dinî kuralların kutsallığı zedeledir. Din kuralları Tanrı buyruğu olarak kabul edilir. Hukuk kuralları ise kanun yapıcılarının, insanların eseridir. Hukuk kurallarının müeyyidesi, öz Türkçe olarak ifade edecek olursak yaptırımı, bu dünyadadır. Din kurallarına aykırı harekette esas olarak dünya hayatından sonra, bir başka deyimle öbür dünyada, cezalandırmaya inanılır. Hukuk kurallarına uymamanın cezası ise bu dünyada çekilir.

Hukukta hak, objektif hukukun kişiye sağladığı yetki iken, dinde hak, Tanrının kişiye verdiği atfettir. Bir lütuftur. Bu sebeplerden dinî kurallar ile hukuk kurallarının ayrılması zorunlu olmuştur.

LÂİK DEVLET ANLAYIŞININ GELİŞMESİ

a) Batıda: Hristiyanlıktan evvel devlet sistemi teokratikti, krallar ilâh sayıldıkları için kudretli idiler, bundan dolayı tek bir otoritede din ve siyaset birleşmişti. Hukuk da dinden bir parça olarak düşünülür ve tatbik edilirdi. Eski Yunan sitelerinde ve Roma’da hristiyanlığa kadar aynı usul devam etmiştir.

Hristiyanlık devrinin başlarında, din doğrudan doğruya vicdana, ruha hitap eden, insanların bu yolda inanç ve mutluluklarını temin eden bir yol olarak benimsetiliyordu. Hristiyanlığın yayılmaya başladığı tarihlerde, idarî otoriteler bu anlayışa karşı her türlü caydırıcı tedbirler alıyorlardı. Fakat, Hristiyanlığın yayılmasını önleyemediler. Kiliseler ruhani iktidarın, dünya iktidarından üstün olduğu iddiasını geliştirerek idarî iktidara sahip olmak istiyorlardı, bundan dolayı papa ile imparator ve kralların arası açıldı. Kilisenin amacı bir bakıma Tanrı devletini kabul ettirmektir. Önceleri İmparator ve krallar kilisenin nüfuzundan çekinip dinî liderleri büyük

yetkilerle yanlarına almakta yarar gördüler. Ancak 13. asırda idarî otoriteler, kiliseleri kendilerine tamamiyle bağlamayı başardılar.

15. asırda lâik fikir hareketi gelişti. Bu gelişmede Hümanizma ve Rönesans hareketleri büyük rol oynadı.

17. asırda Descartes'ın varolma, akılcılık felsefesi katolik kilisesinin kaplaşıp verilerine karşı mantığı hâkim kıldı. Bu asırda bir taraftan da rasyonalizm ile ampirizm çekişmesi doğdu. Ampirizm deneye önem verirken, rasyonalizm deneye başvurmadan evrensel ve ebedî gerçeği aramayı esas tutuyordu. Ampirizm, daha çok benimsendi ve yayıldı. Bu şekilde din, daha ziyade insanların inançlarında kalıp, bu inançlara saygılı olmayı öngördü, idare işlerine karışması önledi.

1789 Fransız ihtilâli sonucu, insan ve vatandaş hakları beyannamesinde; "Hiç kimse dinî dahi olsa inançlarından dolayı kınanamaz" denmişti.

18. ve 19. asırda millî hukuk sistemleri din kalıbından tamamen kurtuldu, millî irade hâkimiyeti lâik idare fikrini kabul ettirdi. Devletin dini inançlarına karşı tarafsız kalması sağlandı. Din kurallarının metafizik anlayışı yanında maddeye dayanan dünya anlayışı hâkim olmaya başladı. Bu sayede sanayileşmeye de yön verilmiş oldu.

b) Osmanlı İmparatorluğunda: 19. asıra kadar her konu dinî görüş çerçevesinde mütalaa edilmiş, ancak 19. asırda fıkıh yanında batıdan intikal eden tıp, kimya, matematik ve felsefe gibi konulara da yer verilmiştir. Bu konular normal olarak dinî kuralların dışına çıkmıştı. Fakat devlet idaresi ve hukuk kuralları din anlayışı içinde kaldı.

Osmanlı İmparatorluğunda Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı fethi ile son Abbasi Halifesini İstanbul'a getirip bir törenle halifeliği devralması Osmanlı Padişahlarına ruhanî güç katmış ve bir bakıma teokratik devlet idaresi sistemi yerleşmişti. Devlet işleri bu şekilde şeriatin hâkimiyeti altına alınmış oldu.

Tanzimat devrinde bazı ilerici adımlar atılmışsa da, bu daha çok azınlık hukukunun korunmasını amaçlamak maksadı ile yapılmıştı. Nitekim, 1839 Tanzimat Fermanında mezhep farkı değil, yeterlik esasının göz önünde tutulacağı vaad edilmişti. Ancak, 1878 Anayasasında, iktidarın malikinin padişah, kaynağının da Allah olduğu açıkça belirtilmişti. 1856 tarihli Islahat Fermanında da şeriat hükümlerine sadık kalınmıştı. Osmanlı İmparatorluğunun devlet idaresinde, iki önemli faktör görülüyordu: Biri saltanat, diğeri ise hilâfetti.

CUMHURİYET DEVRİ

Saltanatın kaldırılmasında ilk aşama 20 Ocak 1921 tarihli anayasadır. Bu anayasanın birinci maddesi ile hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, ikinci maddesi ile icra kuvveti ve teşrii yetkinin milletin tek ve hakikî temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz ettiği belirtilerek, devlet idaresi dinî ve sultanî rejimden kurtarılmış oldu.

Büyük Millet Meclisi 1922 tarih ve 308 sayılı kanunla da saltanatın kaldırıldığını teyit etti. 1921 Anayasasında hilâfet zımnen kabul edilmişti, ancak otoritesi kaldırıldığı gibi halifenin de irsen gelmeyip Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmesi öngörülmüştü. Büyük Millet Meclisi 313 sayılı kararı ile halife olarak Abdülmecit Efendiyi seçti.

29.10.1923 tarihli kanunla Cumhuriyet ilân edilmiş, devlet idaresi dinî esaslardan tamamen ayrı tutularak, devlet egemenliğinin kaynağı kayıtsız ve şartsız millete ait kılınmıştır. Bu kanundan altı ay sonra kabul edilen Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesinde, "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" denerek millî şuurumuzun esası belirlenmiş, bundan sonraki anayasa değişikliklerinde de bu ilkeye sadık kalınmıştır.

Büyük Millet Meclisi 3 Mart 1924 tarihinde Hilâfeti, Şeriye ve Evkaf Vekâletini kaldırdı. 1924 tarihli Anayasada devlet dininin islâm olduğu yazılı idi. 9 Nisan 1928 tarihli Anayasa değişikliğiyle bu hüküm de kaldırıldı.

Hilâfetin kaldırılmasının sebeplerinin başında⁶ bu işin saltanat ile karıştırılmasını, tekrar sultanlığın getirilmesini önlemek ve devleti teokratik idareden tamamen kurtarmak geliyordu. Esasen halifeliğin bütün müslüman devletlerce de tanınmadığı bir gerçektir. Fas, İran, Afganistan gibi devletler Osmanlı Padişahlarının halifeliğini tanımamışlardır. Halifeliğin memlekete getirdiği siyasî bir fayda da zamanla kalmamıştı.

1961 ve 1982 tarihli Anayasalarımız da aynı prensiplerin korunmasını amirdir. Lâiklik esasına aykırı hareketler men edilmiş, din istismarını önleyici tedbirler getirilmiş, lâik Cumhuriyet ilkeleri hâkim kılınmış, inkılâp kanunlarının korunması ön görülmüştür.

Siyasî Partiler Kanunu'nun da 92.-96. maddeleri, lâiklik esaslarının değiştirilemeyeceği, halifeliğin yeniden kurulmasına teşebbüs edilemeyeceğini amirdir. 1982 tarihli Anayasamızın 24/5. maddesinde "Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa,

din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dinî veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz” hükmü getirilmiştir.

Lâik ilkeler, devlet idaresi ile diğer sosyal kuruluşları din anlayışından ayrı tutar, kişileri dinî inançlarında serbest bırakır.

Lâiklik anlayışı, devlet idaresi ile birlikte hukuk, eğitim, dil alanlarını da kapsar.

HUKUKUN LÂİKLİĞİ

Hukukun lâikliğı denince, başta kanunların dinî esaslardan ayrı olmasını temin akla gelir. Atatürk 1 Mart 1924 tarihli Meclis toplantısındaki söylevinde: “Mühim olan nokta adlî telâkkimizi, adlî kanunlarımızı, adlî teşkilâtımızı, bizi şimdiye kadar şuurî, gayri şuurî tesir altında bulandıran asrın icabatına gayri mutabık revabıttan bir an evvel kurtarmaktır. Millet seri ve kafî adaleti temin edecek usulleri istiyor” demiştir.

Ziya Gökalp Türkçülüğün Esasları’nda: “Hukukî Türkçülüğün gayesi Türkiye’de asrî bir hukuk vücuda getirmektir. Bu asrın milletleri arasına geçebilmek için en esaslı şart, millî hukukun bütün şubelerini teokrasi ve klerikalizm (Allahın vazı) bakiyelerinden büsbütün kurtarmaktır” demek suretiyle hukukun ne olması gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiştir.

ADALETİN DAĞITILMASINDA LÂİKLİK

Adaletin yerine gelmesi için başlıca iki önemli kıstas vardır. Birisi yazılı veya yazısız hukukî mevzuatın toplumun o günkü ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olması, diğeri ise, hukukî mevzuatı uygulayacak kişilerin olaylar ve sorunlar karşısında objektif esaslara göre karar verebilmeleridir.

Dinî esaslara göre düzenlenen hukuk kuralları, değişiklik kabul etmeyeceği için, toplumun değişen ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekmiştir. O halde, hukukî mevzuatın din kurallarından ayrı tanzim edilmesi ve bu kuralları uygulayacak kişilerin de geniş görüş açısına sahip bulunmaları gerekir.

Batıda kilise mahkemeleri çoktan tarihte kaybolmuşken, Osmanlı İmparatorluğunda bu mahkemelere paralel şer’i mahkemelerin devamı makul görülemezdi. İkinci Meşrutiyette şer’i mahkemeler adliye nezaretine

bağlanmış, fakat dinî nitelikleri devam etmiştir. 3 Mayıs 1840 tarihli ceza kanunnamesinde ve 9 Ağustos 1858 tarihli Fransız Ceza Kanunundan alınan kanunda, lâikliğe doğru bir adım atılmışsa da, gereken aşamayı gösterememiş, kısır kalmıştır.

Medenî Hukukun özünü teşkil eden Mecelle de dinî kaynaklara dayanmıştı.

1860 yılında bir ileri hareket olarak Ticaret Mahkemesi kurulmuş ancak, ticarî davaların, hâkimi kadı olan mahkemelerin de açılması önlene-memişti.

Tanzimat devrinde müslüman ve hıristiyanların hak eşitliğinin kabul edilmesi ile ilgili Hattı Hümayun ve Islahat Fermanları lâikliğe bir başlan-gıç olarak kabul edilebilirse de, toplum ve idarenin teokrasiden ayrılama-maları sebebiyle başarılı olamamıştı. Cumhuriyet devrine kadar olan hu-kuk sistemi bu sebeplerle zamanın ihtiyaçlarına cevap veremez olmuştu.

Bütün ihtiyaçları karşılayacak mevzuat, ancak, lâiklik esaslarına uygun olarak hazırlanabilirdi. Atatürk müteaddit konuşmalarında bu hususa te-mas ediyordu.

Yeni Cumhuriyetin kurulması ile laiklik esasları benimsenmiş ve Me-denî Kanunun kabul edilmiş olmasıyla Türk tabiyetinde olan herkesin di-nî inançlarına bakılmaksızın eşit olarak medenî haklara kavuşmuş olmaları dolayısıyla Lozan Antlaşmasınının 42. maddesinde kabul edilen azınlıklara yönelik vaadler önemini kaybetmiştir. Ekalliyetler de bu kanunun kendile-rine tatbik edilmesini istemekle bu konu da kapanmıştır.

Medenî Kanunun gerekçesinde “Muasır medeniyet almak ve benim-semek kararıyla yürüyen Türk Milleti, muasır medeniyeti kendisine değil, kendisi muasır medeniyetin icabatına her ne pahasına olursa olsun ayak uydurmak mecburiyetindedir.

Yaşamak kararında olan bir millet için bu şarttır. Evet, lâik hukuk, Türk inkılâbının vazgeçilmez temeli geri dönülmez esastır ve böyle kal-malıdır” denmiştir. Medenî Kanunun bu kural içinde kabulü ile çağdaş özel hukuk anlayışı memleketimize getirilmiştir.

Medenî Kanun aynı zamanda Türk kadınına gereken mevkiyi de ver-miştir. Bunlardan bazılarını mukayeseli bir biçimde sunmaya çalışalım: Dinî kurallara göre, itaatsizliği görülen kadına kocası nasihat eder fakat, sonuç alamazsa dövebilir ve keyfi olarak boşayabilirdi. Boşanma hakkı

prensip olarak erkeğe tanınmıştı. Medenî Kanunla evlilikte kadın erkek eşitliği kabul edildi. Eski hukukta erkek dört kadınla evlenebilirdi. Bu poligami esası Medenî Kanunla terkedilmiş, erkeğin bir kadınla evlenebileceği esası kabul edilmiştir. Eski hukukta kadının mallarını yalnız koca idare etmek hakkına haizdi. Medenî Kanunla beraber mal ayrılığı esası getirildi. Bugün için kadın kendi malının hâkimidir. Boşanma bakımından da erkek ve kadın arasında bir fark kalmamıştır. Miras bakımından kadına nazaran erkeğin iki hisse fazla alması usul ve şekli kaldırılmış, eşit hisse esası hâkim kılınmıştır. İslam hukukunda bir kadının şahadeti makbul olmazdı, ancak iki kadın bir erkeğin yerini tutabilirdi. Bu fark da kaldırılmıştır. Çocuk üzerinde yalnız babanın velayet hakkı vardı. Bugün için bu hak anneye de verilmiştir. Vekâleten evlenme usulü de kaldırılmış, resmî nikâh usulü getirilmiştir. Ancak, resmî nikahtan sonra dinî nikâh yapılmasına da mani olunmamıştır. Medenî kanunla kadın medenî haklarını kullanma ehliyetine (fül ehliyetine) kavuşmuş şahsiyet sahibi olmuştur.

LÂİK YARGI ORGANLARI

Adaletin yerine getirilmesinde görevlendirilenlerin objektif kıstaslarla hareket edecek tarafsız kimselerden seçilmesi gerekir. Din kurallarını cemiyetin diğer kurallarına tercih edebilecekleri için, yargıda objektif kıstaslardan uzak kalabilirler. Bu sakınca Osmanlı İmparatorluğu devrinde islam dininin icaplarını yerine getirmek için kurulan, şer'îye mahkemelerinde görülmüştür. Tanzimatla birlikte bu mahkemelerin yanında nizamiye mahkemeleri kurulmuşsa da, toplumun ihtiyaçlarını karşılayamamışlardır.

Cumhuriyetin ilânından sonra mahkeme teşkilâtlarının yenilenmesi ile adalet herkese tarafsız bir ölçü ile uygulanmaya başlandı. Adlî teşkilâtımızın lâikleşmesi kanunlarla paralel bir şekilde ele alındı. 5 Kasım 1925 tarihinde Atatürk tarafından Ankara Hukuk Mektebi açılarak, yeni hukuk mevzuatında eleman yetiştirilmesi sağlandı. Atatürk, Hukuk Mektebinin açılış konuşmasında: "... Bütün kanunların dünyevî ihtiyaçtan mülhem ve ihtiyacın tebeddül ve tekâmülüyle mütemadiyen tebeddül ve tekabül etmesi esas olan dünyevî bir zihniyeti idareye mabihülhayat addeylemiştir" demek suretiyle adalet duygularını tatmin edecek elemanların bakış açısına ışık tutmuş, yol göstermiştir. Atatürk ileriye doğru değişimleri göz önünde tutarak dünya ihtiyaçlarını karşılamak idealinin benimsenmesini istemiştir.

Medenî kanundan sonra diğer kanunlar da lâiklik esasına göre düzenlenmiştir.

LÂİK ÖĞRETİM

Lâiklik prensibi, öğretim programlarının lâikliğiyle öğretim elemanlarının lâik düşünce sahibi olması şeklinde görülür.

a) Öğretim elemanlarının verdikleri derslerde, din konusunda tarafsız davranmaları, dinî inançlara saygılı olmaları gerekir.

b) Ders programlarının da dinî esasların dışında hazırlanması icap eder.

Cumhuriyetin ilânı ile beraber memleketimizde bu hususlarda azamî titizlik gösterilmiş, lâik öğretim Türk bünyesine mal edilmiştir.

Atatürk 25 Ağustos 1925 tarihinde, Ankara Öğretmenler Birliği Genel Kongresinde “Millî ahlâkımız, medenî esaslarla ve hür fikirlerle tenmiye ve takviye olunmalıdır... Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür nesiller ister” demiştir. 22 Eylül 1925 tarihli Samsun İstiklâl Ticaret Mektebindeki konuşmasında “Dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin dışında mürşit aramak, gaflettir, dalalettir” demiştir. Atatürk’e göre lâik eğitim akılcı, gerçekçi, tecrübeli bir öze dayanır.

677 sayılı 1925 tarihli kanun ile dinî inancın kötüye kullanılması da önlenmiştir. Bu kanunla halkı din perdesi altında yanlış eğitime sevk eden ve taassuba iten tekkeler, zaviyeler kaldırılmıştır. Bilumum tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nahiplik, halifelik kaldırılmış, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaipten haber verme ve murada kavuşturma maksadıyla muskacılık yapmak yasaklanmıştır.

Atatürk’ün Türk Milleti ile beraber gerçekleştirdiği bütün devrimlerde olduğu gibi lâiklik ilkeleri de memleketimizde vazgeçemeyeceğimiz bir inanç oluşturmuştur.

Bu inancın gelecek nesillere de intikalinde bizlere büyük görevler düşmektedir.